

M U Z E U M A R C H E O L O G I C Z N E W P O Z N A N I U

FONTES

ARCHAEOLOGICI POSNANIENSES

ANNALES MUSEI ARCHAEOLOGICI POSNANIENSIS

VOL. 56

POZNAŃ

2020

Rada Redakcyjna

JANUSZ CZEBRESZUK, MICHAŁ KOBUSIEWICZ, ALEKSANDER KOŚKO,
HANNA KÓČKA-KRENZ, MARZENA SZMYT

Redaktor naczelny

MARZENA SZMYT

Redaktor tomu

MARZENA SZMYT

Recenzenci tomu

WOJCIECH BLAJER, KRZYSZTOF CIAŁOWICZ, JANUSZ CZEBRESZUK,
TOMASZ JUREK, JACEK KABACIŃSKI, MACIEJ KACZMAREK,
MICHAŁ KARA, HANNA KÓČKA-KRENZ, KAZIMIERZ LEWARTOWSKI,
DANIEL MAKOWIECKI, ANDRZEJ MICHAŁOWSKI,
ZBIGNIEW PILARCZYK, JAN SCHUSTER

Redakcja techniczna

TOMASZ KASPROWICZ

Teksty angielskie

AGATA DREJER-KOWALSKA I AUTORZY

Adres redakcji

ul. Wodna 27, 61-781 Poznań
tel./fax: 0-61 852 82 51
e-mail: muzarp@man.poznan.pl

Ilustracja na okładce:

Naczynie z plastycznym wyobrażeniem napierśnika z cmentarzyska
w Ciężeniu, w powiecie słupeckim. Fot. P. Silska

ISSN 0071-6863

DOI 10.34868/fap.56

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

Druk i oprawa
Drukarnia Biały Kruk Milewscy
Sobolewo, ul. Tygrysia 50, 15-509 Białystok
woj. podlaskie

Spis treści

Od Redakcji.....	5
------------------	---

Temat specjalny:

Contributions to the Mediterranean Archaeology Przyczynki do archeologii śródziemnomorskiej

KATARZYNA DUDLIK, PIOTR ZEMAN	
Entangled Mycenae: towards a model of Mycenaean palatial town	7
Mykeny w sieci powiązań: w stronę modelu mykeńskiego miasta	35
DOI 10.34868/FAP.56.001	
DAWID BOROWKA	
The Sistrum and its Mistress. Some thoughts about the usage of sistrum on Crete and its Hathoric associations	37
Pani Sistrum. Kilka uwag dotyczących znaczenia sistrum na Krecie w kontekście związku instrumentu z boginią Hathor	55
DOI 10.34868/FAP.56.002	
DIANA WOLF	
Embodying Change? Homosomatic Hybridity as Transformational Response in LM II/III Crete	57
Morfizacja zmiany? Hybrydyczność homosomatyczna jako odpowiedź na transformacje późnego okresu minojskiego (LM II/III) na Krecie	66
DOI 10.34868/FAP.56.003	
CEZARY BAHYRYCZ	
Central Macedonia in Relation to the North and South. Northern Aegean in the Light of Ceramic Evidences. Case of Mycenaean and Incised/ Encrusted Ware	67
Środkowa Macedonia na tle Północy i Południa. Północna Egea w świetle materiałów ceramicznych. Przypadek ceramiki mykeńskiej i nacinanej/ inkrustowanej	83
DOI 10.34868/FAP.56.004	
PRZEMYSŁAW BOBROWSKI, AGNIESZKA MĄCZYŃSKA	
Clayton ring from Bargat El-Shab (Western Desert, Egypt)	85
Pierścień Claytona z Bargat El-Shab (Pustynia Zachodnia, Egipt)	94
DOI 10.34868/FAP.56.005	

Materiały

DANUTA ŻURKIEWICZ	
Kotowo, stanowisko 1 - osada kultury pucharów lejkowatych z pierwszej połowy IV tys. przed Chr.	97
Kotowo, site 1 – a settlement of the Funnel Beaker culture from the 4th millennium BC	128
DOI 10.34868/FAP.56.006	

BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI, MARTA SIERANT-MROCZYŃSKA	
Ciążen – zapomniane cmentarzysko kultury pomorskiej z unikatowym wyposażeniem	131
Ciążen – forgotten cemetery of the Pomeranian culture with unique grave furnishings	156
DOI 10.34868/FAP.56.007	
LIDIA KAMYSZEK, LESZEK ZYGADŁO	
Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ochocicach, stanowisko 5, woj. łódzkie ...	157
Cemetery of the Przeworsk culture community at Ochocice, site 5, Łódź Province	197
DOI 10.34868/FAP.56.008	
BARTŁOMIEJ GRUSZKA	
Znalezisko gromadne przedmiotów żelaznych z wczesnego średniowiecza	
z Lubinicka, pow. świebodziński	199
Find of the early medieval hoard of iron implements from Lubinicko, Świebodziń district ...	213
DOI 10.34868/FAP.56.009	
JUSTYNA KARKUS, PIOTR CHABRZYK, MAGDALENA MAJOREK	
Próba identyfikacji zmarłych pochowanych w krypcie kościoła	
pw. św. Wojciecha i Stanisława w Kaliszu	215
Burials from the crypt of the post-Jesuit church of Saint Adalbert	
and Saint Stanislaus in Kalisz	228
DOI 10.34868/FAP.56.010	
MARCIN IGNACZAK, JAKUB AFFELSKI	
Południowy fragment fortyfikacji miejskich przy Ciemnej Bramce w Poznaniu	229
The southern fragment of city defences at Ciemna Bramka in Poznań	246
DOI 10.34868/FAP.56.011	

Varia

OLGA ADAMCZYK	
Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 2019 roku	249
Report on the activities of the Poznań Archaeological Museum in 2019	249
ANEKS	
Publikacje pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 2019 roku	257
DOI 10.34868/FAP.56.012	

Od Redakcji

Główne części 56. tomu „Fontes Archaeologici Posnanienses” przynoszą prace poświęcone dwóm obszarom badawczym: wschodniemu Śródziemnomorzu oraz Niżowi Polskiemu. Obydwa łączy aktywność polskich archeologów, od lat z sukcesem prowadzących tam badania.

Tematem specjalnym jest zestaw artykułów skoncentrowanych na Egei oraz Egipcie, które naświetlają wybrane problemy archeologii śródziemnomorskiej. Blok tych pierwszych to głosy najmłodszego pokolenia adeptów archeologii, specjalizujących się w badaniach strefy egejskiej. Są one pokłosiem międzynarodowej konferencji studencko-doktoranckiej „Aegean Archeology Students’ Session”, która odbyła się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu w dniach 7-8 kwietnia 2016 r. Współorganizatorem sesji był Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania młodych badaczy dotyczą przede wszystkim świata minojskiego i mykeńskiego. Uzupełnieniem tej części jest artykuł poświęcony zagadkowemu zabytkowi z Pustyni Zachodniej w Egipcie.

W dziale *Materiały* wracamy najpierw do dwóch znanych od wielu lat stanowisk wielkopolskich: Kotowa i Ciążenia. W obu przypadkach Autorzy proponują reanalizę dawnych źródeł pokazując, jak wiele nowych wiadomości można uzyskać pochylając się nad muzealnymi kolekcjami i archiwaliami. Cztery następne artykuły przedstawiają wyniki najnowszych badań, realizowanych w drugiej dekadzie XXI wieku. Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ochocicach, depozyt żelaznych wyrobów z Lubinicka, krypta kaliskiego kościoła pw. św. Wojciecha i Stanisława oraz fragment południowych fortyfikacji Poznania – to nowe źródła, które docenią zarówno archeolodzy i historycy, jak również wszyscy zainteresowani przeszłością naszego regionu i jego otoczenia.

Tom kończy dział *Varia*, w którym publikujemy sprawozdanie z działalności naszego Muzeum w roku 2019.

Marzena Szmyt

Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 2019 roku

OLGA ADAMCZYK

Report on the activities of the Poznan Archaeological Museum in 2019

Wstęp

W 2019 roku Muzeum Archeologiczne w Poznaniu zrealizowało bogaty program działań, obejmujący wystawy, lekcje muzealne, imprezy edukacyjne, publikacje, badania terenowe, projekty naukowo-badawcze, wykłady oraz międzynarodową konferencję naukową. Spotkały się one z dużym zainteresowaniem odbiorców, czego odzwierciedleniem była wysoka frekwencja odnotowana w Pałacu Górków i Rezerwacie Archeologicznym „Genius loci” (łącznie 69 965 osób) oraz na imprezach plenerych i przedsięwzięciach przeprowadzonych w innych instytucjach (23025 osób). Wyrazem uznania dla naszej pracy były dwa wyróżnienia przyznane przez Marszałka Województwa Wielkopolskiego w konkursie na Wydarzenie Muzealne Roku 2019 „IZABELLA”. Otrzymaliśmy je za projekt „Dąbrówka koło Poznania – od warowni z czasów plemiennych do średniowiecznej siedziby rycerskiej”, zrealizowany pod kierunkiem prof. dr hab. Marzeny Szmyt oraz program edukacyjny „Geniusz Europy”, zrealizowany przez Rezerwat Archeologiczny „Genius loci”.

Działalność wystawiennicza

W 2019 roku w Pałacu Górków, stanowiącym główną siedzibę Muzeum Archeologicznego, zwiedzać można było sześć wystaw stałych: „Pradzieje Wielkopolski”, „Tu powstała Polska”, „Śmierć i życie w starożytnym Egipcie”, „Obelisk Ramzesa II”, „Archeologia Sudanu” oraz „Sztuka naskalna Afryki

Północnej”. Ponadto zorganizowano siedem dużych wystaw czasowych: „Znak Twój - Orzeł Biały”, „Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk”, „Barbarzyńskie tsunami”, „Archeologia Gniezna”, „Jaćwingowie – zapomniani wojownicy”, „Skarby czasu”, „Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej”. Dwie pierwsze zostały przygotowane przez pracowników Muzeum, pozostałe natomiast powstały dzięki współpracy z innymi instytucjami.

Wystawa „Znak Twój – Orzeł Biały” została otwarta jeszcze w 2018 roku w ramach przypadających wtedy obchodów 100-lecia odzyskania niepodległości. Jej motywem przewodnim był wizerunek orła, znaku heraldycznego Polski, występujący na zabytkach od czasów Bolesława Chrobrego aż do współczesności. Do końca stycznia można było oglądać ekspozycję „Barbarzyńskie tsunami”, otwartą jeszcze w 2018 roku.

Wystawa pt. „Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk”, której autorami byli dr Agnieszka Mączyńska oraz dr Marek Chłodnicki, prezentowała dorobek Polskiej Ekspedycji Archeologicznej, sformowanej przez pracowników Muzeum Archeologicznego w Poznania oraz Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Obiektem jej badań jest stanowisko archeologiczne Tell el-Farcha (osada oraz cmentarzysko), położone we wschodniej Deltcie Nilu, na obrzeżach wsi Gazala. W ciągu prawie 1000 lat funkcjonowania w okresie formowania się zjednoczonego państwa egip-

skiego osada ta pełniła rolę ośrodka zarówno gospodarczo-politycznego jak i handlowego. Była też siedzibą przedstawicieli królewskiej administracji pierwszych faraonów. Obok osady funkcjonowało cmentarzysko na którym chowano osoby zajmujące wysoką pozycję w hierarchii społecznej, o czym świadczy duża liczba darów grobowych, niekiedy o luksusowym charakterze. Wystawa prezentowała najważniejsze odkrycia dokonane od 1998 r., ukazywała także prace polskich archeologów przy eksploracji stanowiska. Na fotografiach zostali również uwiecznieni współpracujący z nimi mieszkańcy wsi Gazala. Ważnym elementem wystawy była również prezentacja predynastycznego cmentarzyska w Minszat Abu Omar, położonego w tej samej części Deltę Nilu. Dwadzieścia lat przed badaniami w Tell el-Farcha rozpoczęły się na nim wykopaliska, w których uczestniczyli archeolodzy z Poznania. To właśnie one zapoczątkowały tradycję badań nad okresem predynastycznym w poznańskim Muzeum Archeologicznym. Zabytki z Minszat Abu Omar znajdują się w zbiorach Muzeum i były prezentowane na wystawie.

Kolejną wystawę, zatytułowaną „Archeologia Gniezna”, zorganizowało Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie we współpracy z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Ważny udział w jej przygotowaniu miały mgr Kateriny Zisopulu-Bleja oraz dr Magdalena Poklewska-Kozieł. Wystawa prezentowała historię wykopalisk na obszarze jednej z dawnych stolic naszego kraju – od najstarszych prac prowadzonych w XIX wieku przez „poszukiwaczy starożytności” aż do profesjonalnej działalności archeologów. Przedstawiono na niej najważniejsze postacie, stanowiska oraz artefakty nierozzerwalnie związane z najdawniejszą przeszłością Gniezna.

Wystawa „Jaćwingowie – zapomniani wojownicy” została z kolei przygotowana przez Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie w ramach projektu Polsko-Norweska Inicjatywa Nowoczesnego Konserwatorstwa Archeologicznego „Archeologia Jaćwieży”. Jej kuratorami z ramienia naszego Muzeum byli mgr Magdalena Sprenger oraz mgr Łukasz Bartkowiak. Na wystawie przedstawiono wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w Szurpiłach, Skomacku Wielkim oraz innych

ośrodkach wczesnośredniowiecznych Jaćwingów. Zaprezentowano zabytki związane z ich uzbrojeniem i oporządzeniem jeździeckim oraz fotografie grodziska na tle wspaniałych krajobrazów.

W maju 2019 roku nastąpiło otwarcie ekspozycji „Skarby czasu”, której komisarzem była dr Danuta Żurkiewicz. Zorganizowano ją z okazji obchodów 100-lecia archeologii akademickiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zwiedzający mogli się zapoznać z osiągnięciami naukowymi i dydaktycznymi archeologów poznańskiej uczelni, stanowiskami, które były przedmiotem ich badań, a także obejrzeć zabytki znalezione w trakcie wykopalisk. Cechą, która w sposób w zdecydowany łączyła wszystkie elementy wystawy, była interdyscyplinarność pracy poznańskich archeologów. Wystawie towarzyszyła publikacja w formie albumowej.

Ostatnią z pokazanych w 2019 roku dużych wystaw czasowych, była ekspozycja „Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej”, której kuratorami byli dr Marek Chłodnicki oraz dr Paweł Polkowski. Jej celem było przedstawienie całościowego dorobku naukowców polskich badających obszary pustynne Afryki Północnej. Wystawa została podzielona na trzy części. Pierwsza z nich skupiała się na prezentowaniu zmian środowiska, któremu w ciągu ostatnich 500 tysięcy lat podlegały tereny Sahary. Było to możliwe dzięki specjalnie przygotowanym na tę okazję rekonstrukcjom przyrodniczym w formie diagramów, wizualizacjom graficznym szaty roślinnej oraz fauny, panoramom, a także schematom ukazującym zmiany klimatyczne. Druga część przedstawiała wyniki prac naukowych na stanowiskach archeologicznych (osadach i cmentarzyskach) z niemal wszystkich badanych obszarów, co umożliwiło uzyskanie pełnego obrazu zmian zachodzących w kulturze materialnej epoki kamienia. Zwiedzający mieli szansę zobaczyć między innymi najstarsze wytwory narzędzi kamiennych (tzw. pięściaki), najstarszą afrykańską ceramikę naczyniową, biżuterię wykonaną z kości słoniowej i kamieni półszlachetnych oraz różne przedmioty kościane. Trzecia część wystawy w całości poświęcona była natomiast sztuce naskalnej, którą podziwiać można było zarówno na wspaniałych fotografiach wielkoformatowych, jak i głazach pochodzących ze zbiorów Muzeów Ar-

cheologicznych w Gdańsku i Poznaniu. Ostatnim, ważnym elementem ekspozycji był pełniący rolę przewodnika katalog wydany jako dwujęzyczna praca zbiorowa pod redakcją kuratorów wystawy.

W 2019 roku zorganizowano również cztery niewielkie wystawy czasowe przygotowane przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, w ramach cyklu „Bliskie spotkania z...”. Jako pierwszą zaprezentowano ekspozycję „Piękno Sahary. Przedstawienia kobiet w sztuce naskalnej Afryki Północnej”, której autorem był dr Paweł Polkowski. Na fotografiach oraz rycinach dokumentujących malowidła naskalne z okresu tzw. Zielonej Sahary ukazano zróżnicowane stylistycznie i pochodzące z różnych regionów przedstawienia kobiet. Kolejna z wystaw czasowych z tego cyklu, „Krajobraz archeologiczny Irlandii”, była ściśle związana z obchodami dnia Św. Patryka. Zaprezentowano na niej fotografie autorstwa kuratorów mgr Joanny Kurkiewicz oraz mgr Pawła Wolfa, ukazujące najważniejsze zabytki archeologiczne tego kraju. Trzecia z wystaw, otwarta w lipcu 2019 roku, nosiła tytuł „Znaki i symbole władzy”. Za pomocą pokazanych na niej eksponatów lub ich kopii, przedstawiono wybrane zagadnienia związane z symboliką władzy (zarówno świeckiej, jak i duchownej) w średniowieczu. Komisarzami wystawy były dr Magdalena Poklewska-Kozieł oraz mgr Kateriny Zisopulu-Bleja. Natomiast na ekspozycji „Myśliwi prerii” zaprezentowano ostrza kamienne z Ameryki Północnej używane podczas polowań na bizona, jelenie, łosie i niedźwiedzie w okresie archaicznym oraz okresie Woodland. Kuratorem wystawy była dr Małgorzata Winiarska-Kabacińska. Zabytki pochodziły ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Ponadto zaprezentowano sześć innych wystaw, przygotowanych przez autorów spoza Muzeum. Pierwsza z nich, „Pod błękitnym niebem Kirgistanu”, przedstawiała cykl fotografii z wyprawy Polskiej Reprezentacji na World Nomad Games z 2018 r. oraz prac malarskich inspirowanych kulturą, naturą oraz petroglifami Kirgistanu. Autorkami fotografii i prac malarskich były Agnieszka Łukaszyk, Anna Grebieniow i Xenia Starzyńska. Druga z nich, nosząca tytuł „Ziemiańskie klimaty V” stanowiła efekt pleneru malarskiego, który odbył się w Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy. Trzecia, „Trzy filary Uni-

wersytetu Poznańskiego”, poświęcona była Kolegium Jezuickiemu, które przejściowo miało status uniwersytetu. Największą atrakcją tej wystawy były przyrządy astronomiczne ze słynnego gabinetu ks. Józefa Rogalińskiego, które specjalnie na wystawę powróciły do Poznania po wywiezieniu ich do Krakowa w XVIII w. Kuratorem tej ekspozycji była dr Marta Kalisz-Zielińska. Czwarta ekspozycja, „W górę rzeki. Wystawa dyplomowa Tomasza Kowalczyka”, prezentowała serię artystycznych wielkoformatowych zdjęć terenów rodzinnych stron artysty (Pieniny, Sromowce Niżne) oraz obiektów, które w nich zostały znalezione, a także trzy instalacje związane z tradycyjną architekturą regionalną. Piąta wystawa, „Fotograf roku 2019”, prezentowała prace pokonkursowe Okręgu Wielkopolskiego Związku Polskich Fotografów Przyrody. Ostatnia wreszcie, „Księga Umarłych - papirus Anniego - prezentacja faksymiliów”, odbyła się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu w dniach 7 i 8 grudnia. Pokazane na niej faksymile było wiernym, naukowym odwzorowaniem oryginału papirusu Anniego, który znajduje się w British Museum. Jego wydanie było możliwe dzięki najnowocześniejszej technologii, która pozwoliła oddać najdrobniejsze szczegóły i małe niedoskonałości oraz zachować absolutną wierność krawędzi arkuszy.

Dużym zainteresowaniem cieszyły się także wystawy czasowe przygotowane przez Muzeum Archeologiczne i wystawione poza jego gmachem. Należały do nich: „Owieczki, gm. Łubowo. Krajobraz archeologiczny” eksponowana w Bibliotece Wydziału Historycznego UAM, „Znaki i symbole władzy” udostępniona podczas XV Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą, „Na glinianych nogach” użyczona do Muzeum Regionalnego w Grudziądzu, „Piwo w starożytnym Sudanie” eksponowana w Muzeum Regionalnym w Gniewie, „Wino w starożytnym Sudanie”, wypożyczona do Muzeum Regionalnego w Częstochowie, „Wielkie królestwa chrześcijańskie w Nubii”, użyczona do Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy oraz plansze „Archaeological research of the Poznan Archaeological Museum on the 4th Nile cataract” przygotowane na wystawę (planowane otwarcie wiosną 2020 r.) w Muzeum Narodowym w Chartumie.

W 2019 roku zabytki pochodzące ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zostały wypożyczone na wystawy organizowane przez inne muzea, w tym m.in. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum w Inowrocławiu, Muzeum w Grudziądzu, Muzeum w Stalowej Woli, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Muzeum Częstochowskie, Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy, Muzeum w Biskupinie oraz Muzeum Śląskie w Katowicach.

Działalność edukacyjna

W 2019 roku Muzeum Archeologiczne w Poznaniu zrealizowało bogaty program działań edukacyjnych i popularyzatorskich, w którym w samym tylko Pałacu Górków uczestniczyło 18399 osób.

Ogromnym zainteresowaniem cieszyły się lekcje muzealne dla przedszkoli, szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych. W 428 lekcjach, obejmujących 36 różnych tematów, wzięło udział 10700 uczniów (dla porównania w latach poprzednich 2015-2018, liczba lekcji wynosiła pomiędzy 297 a 332). Jak co roku, w programie działań znalazły się także „Urodziny w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu”, adresowane do dzieci młodszych i ich rodzin. Są to imprezy łączące spotkania towarzyskie z edukacją na wybrany temat związany np. z kulturą starożytnego Egiptu, antyku czy średniowiecza. W 2019 roku odbyło się 35 takich wydarzeń z udziałem 697 osób.

W 2019 roku Muzeum kontynuowało szereg imprez cyklicznych. Pierwsza z nich, „Ferie w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu”, miała charakter warsztatów, związanych tematycznie z wystawami czasowymi, prezentowanymi w tamtym okresie w Pałacu Górków. W marcu pod nazwą „Irlandzki dzień rodzinny” odbyły się po raz kolejny obchody Dnia Św. Patryka, organizowane wspólnie z Fundacją Kultury Irlandzkiej. Program imprezy zawierał wykłady popularnonaukowe, warsztaty dla dzieci, pokazy tańca irlandzkiego oraz quiz „W poszukiwaniu zielonych koniczynek”. Kolejnym z wydarzeń cyklicznych były „Dni Wolnej Sztuki”, które dawały zwiedzającym możliwość zapoznania się z 5 wybranymi zabytkami. Na „Poznańskie Dni Rodziny” pracownicy Działu Wystaw i Edukacji zorganizowali grę rodzinną „W szrankach z wojowniczymi Jaćwingami”

dla rodzin z dziećmi. Wśród wakacyjnych atrakcji wyróżniała się „Letnia Akademia Malucha”, która w 2019 roku poświęcona była Saharze i jej przeszłości. W lipcu i sierpniu wzięło w niej udział łącznie 450 osób. Dodatkowo dzieci korzystały z oferty „Kina Letniego”, gdzie zaprezentowano 4 filmy animowane o tematyce związanej z Afryką, po których zainteresowani mogli wziąć udział w warsztatach plastycznych nawiązujących do obejrzanego filmu. W 2019 roku Muzeum Archeologiczne w Poznaniu po raz kolejny dołączyło do grona instytucji kultury współpracujących z Centrum Inicjatyw Senioralnych w Poznaniu, organizując „Senioralia - drzwi otwarte w Muzeum”, na których seniorzy mogli wysłuchać wykładu na temat pracy archeologa, wraz z kuratorem zwiedzić magazyny muzealne oraz ekspozycje w Pałacu Górków.

Od kilkunastu lat Muzeum Archeologiczne w Poznaniu uczestniczy w Europejskiej Nocy Muzeów, proponując własne tematy, wokół których organizowany jest program. W roku 2019 został on zbudowany na kanwie wystawy „Jaćwingowie - zapomniani wojownicy”. Objął wykłady popularnonaukowe, pokazy filmów poświęcone historii Jaćwieży oraz jej kulturze, warsztaty dla dzieci, aktywności oraz gry, pozwalające poznać zarys dziejów jednego z najpotężniejszych plemion pruskich. Dużą atrakcją wieczoru było oprowadzanie z kuratorem po wystawie pogrążonej w ciemnościach. W wydarzeniu wzięło udział około 5500 osób.

Muzeum brało udział również w innych akcjach, jak np. „Tajemnica srebra - spotkanie w Wydawnictwem Zakamarki”, które obejmowało warsztaty połączone z projekcją filmu „Pierwsza tajemnica” oraz „Samhain - irlandzka jesień”. W ramach współpracy z Fundacją Kreaktywator zostały także zorganizowane imprezy edukacyjne dla dzieci i ich rodziców „Do dylania dudy grają w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu”, „Koncert Mikołajkowy Poznańskiej Szkoły Chóralnej Jerzego Kurczewskiego” oraz „Muzyczne Świętowanie z Kreaktywatorem”. Ponadto Muzeum Archeologiczne zorganizowało warsztaty edukacyjne w ramach programu „Inspiracje”, prowadzonego przez Fundację Uniwersytet Dzieci, a także uczestniczyło w imprezach „100 lat razem! - Festiwal Jubileuszowy dla Miasta i mieszkańców”, „Przyroda Warta Poznania” oraz „Kultu-

ralny Stary Rynek”. W ramach tego ostatniego na dziedzińcu Pałacu Górków odbył się 25 sierpnia 2019 roku koncert zespołu Ensemble Toccante „Muzyka dla królów Polski”.

W roku 2019 pracownicy Muzeum wygłosili 12 wykładów popularnonaukowych. Uczestniczyli również w działaniach edukacyjnych organizowanych w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza („Dzień Absolwenta Wydziału Historycznego UAM”) i III Liceum Ogólnokształcącym w Poznaniu („Antropologia dla klas maturalnych”).

Od 2005 roku Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, we współpracy ze Starostwem Powiatowym w Słupcy, Urzędem Gminy w Łądku, Fundacją „Unia Nadwarciańska”, Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie oraz Zespołem Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego w Poznaniu, organizuje Festiwal Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą. W 2019 roku odbyła się XV edycja tej imprezy, zatytułowana „Władza, kraj i ludzie”. W jej programie znalazły się wykłady popularnonaukowe, wystawa archeologiczna „Znaki i symbole władzy”, wystawa posterowa „Blask Christianitatis” oraz wystawa fotografii „Przyroda w obiektywie. Nadwarciański Park Krajobrazowy”. Dużym zainteresowaniem cieszyły się warsztaty edukacyjne dla dzieci i młodzieży, zwiedzanie klasztoru pocysterskiego z przewodnikiem, pokazy dawnych rzemiosł, uzbrojenia oraz walk, inscenizacje historyczne, spektakle Teatru Jarmarcznego Grupy „Cives Glogoviae 1253”, a także koncerty zespołów „Kapela Ze Wsi Warszawa” i „Luthien Consort”. Frekwencję na imprezie oszacowano na 8000 osób.

Wszystkie wydarzenia wystawiennicze, edukacyjne i popularyzatorskie były promowane w mediach. Informacje o imprezach przygotowywanych przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu pojawiały się w gazetach, programach telewizyjnych i radiowych oraz ich internetowych wydaniach, we własnych portalach i stronach internetowych, na Twitterze i Facebooku, a także w drukowanych folderach i ulotkach.

Działalność naukowo-badawcza

W 2019 roku pracownicy Muzeum brali udział licznych projektach naukowo-badawczych, uczest-

nicyli w badaniach terenowych oraz opracowywali materiały z prac wykopaliskowych. Ukończono realizację dwóch projektów finansowanych ze środków Narodowego Centrum Nauki, a mianowicie „Studium wpływu obrządku pogrzebowego na krajobraz. Kurhany kultury mogiłowej w Lesie Krotoszyn, na pograniczu śląsko-wielkopolskim” pod kierunkiem dra Mateusza Stróżyka oraz „Rozwój wczesnych społeczności neolitycznych w Dolnym Egipcie w 5 tysiącleciu p.n.e. oraz ich relacje z południowym Lewantem” pod kierunkiem dr hab. Agnieszki Mączyńskiej. Kontynuowano również projekt pt. „Skały w ruchu. Badania nad petroglifami Oazy Dachla w kontekście ścieżek, dróg i mobilności”, kierowany przez dr. Pawła L. Polkowskiego i finansowany przez Narodowe Centrum Nauki w ramach konkursu Sonata 12. Ukończono realizację projektów „Nekropola z późnej epoki brązu Wartosław-Biezdrowo-Zakrzewo” pod kierunkiem mgra Andrzeja Krzyszowskiego oraz „Dąbrówka koło Poznania – od warowni z czasów plemiennych do średniowiecznej siedziby rycerskiej”, kierowanego przez prof. dr hab. Marzenę Szmyt, sfinalizowano także opracowanie materiałów wykopalisk na osadzie neolitycznej w Mrowinie w powiecie poznańskim.

Pracownicy Muzeum kontynuowali również projekt „Katalog najstarszych zabytków metalowych Wielkopolski”, finansowany w całości ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w ramach konkursu: Dziedzictwo Narodowe oraz uczestniczyli w realizacji projektu „Biografia brązu. Archeometalurgiczne studium nad technologią odlewnictwa społeczności kultury łużyckiej w Wielkopolsce”, realizowanego pod kierownictwem dr inż. Aldony Agnieszki Garbacz-Klempki z Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, a także w dziewięciu dalszych programach wykonywanych przez instytucje polskie i zagraniczne.

W 2019 roku kontynuowano projekt Miasta Poznania oraz Kurii Metropolitarnej w Poznaniu „Tu się wszystko zaczęło – ekspozycja świadectw początków państwowości polskiej na Ostrowie Tumskim w Poznaniu”, w którym znaczący udział miał zespół pracowników pod kierunkiem dr Agnieszki Stempin, odpowiedzialny za opracowanie części merytorycznej.

W lipcu 2019 r. Muzeum Archeologiczne było organizatorem międzynarodowej konferencji „Society and Subsistence in the Prehistory of Northeastern Africa”. Jego pracownicy znaleźli się także w zespole organizacyjnym XXII Konferencji sprawozdawczej z cyklu „Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2018-2019”. Dr M. Winiarska-Kabacińska była koordynatorką cyklu 11 wykładów naukowych wygłoszonych przez prelegentów z kraju i zagranicy, poruszających problematykę archeologii zarówno polskiej, jak i powszechnej. Ponadto pracownicy Muzeum uczestniczyli w 30 konferencjach i sympozjach polskich oraz zagranicznych, gdzie wygłosili 10 przygotowanych przez siebie referatów naukowych.

Pracownicy Muzeum Archeologicznego uczestniczyli w licznych badaniach terenowych realizowanych w kraju i za granicą. Działając z ramienia naszej instytucji mgr Piotr Pawlak sprawował nadzory archeologiczne przy inwestycjach miejskich prowadzonych w obrębie poznańskiego Starego Miasta oraz kierował pracami sondażowymi w Obornikach Wielkopolskich. Dr Danuta Żurkiewicz brała udział w badaniach wykopaliskowych w Mrowinie stan. 3, gm. Rokietnica, natomiast dr Małgorzata Winiarska-Kabacińska uczestniczyła w wykopaliskach na stanowisku mezolitycznym w Krzyżu Wielkopolskim. We współpracy z Centrum Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie kontynuowano prace wykopaliskowe w Tell El-Farkha w Egipcie. Kierownikiem działającej tam ekspedycji jest dr Marek Chłodnicki. Inny z naszych pracowników, dr Paweł Polkowski, koordynował w ramach programu „Dakhleh Oasis Project” działania zrzeszonych w nim misji archeologicznych na terenie oazy Dachla. Z kolei dr hab. Agnieszka Mączyńska uczestniczyła w badaniach wykopaliskowych w rejonie Berget el-Sheb na Pustyni Zachodniej w Egipcie, w ramach projektu „W oczekiwaniu na deszcz ...”, realizowanego przez prof. dr hab. Michała Kobusiewicza z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. Wreszcie dr Dobiesława Bagińska brała udział w badaniach prowadzonych w ramach misji „El-Kurru”.

Działalność wydawnicza

W 2019 roku ukazał się 54 tom czasopisma *Fontes Archaeologici Posnanienses*, zawierający

12 artykułów. Wydano również trzy monografie naukowe z serii *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* (tom 23, 24 oraz 25): „Pejzaż z kurhanami. Krajobraz funeralny społeczności kręgu kultur mogiłowych na pograniczu śląsko-wielkopolskim” (autorstwa M. Stróżyka), „Nekropola z późnej epoki brązu. Wartosław–Biezdrowo–Zakrzewo” (red. A. Krzyszowski), a także „Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowiska 1 i 2, woj. wielkopolskie” (red. M. Szmyt, P. Pawlak). Ponadto Muzeum było współwydawcą książki „Herby, rody i rodziny. Zbiór wykładów popularnonaukowych wygłoszonych podczas XIV Ogólnopolskiego Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą w dniach 2–3 czerwca 2018 roku” (red. M. Brzostowicz, M. Przybył, J. Wrzesiński). Nakładem Muzeum zostały wydane dwa przewodniki i katalogi do wystaw: „Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk. Wystawa. Tell el-Farcha. 20 years of Polish excavations. Exhibition” (red. A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz) oraz „Gdy Sahara była zielona. Polskie badania Archeologiczne nad prehistorią Afryki północnej” (red. M. Chłodnicki, P. Polkowski). Jednocześnie pracownicy Muzeum byli autorami licznych artykułów naukowych oraz popularnonaukowych publikowanych w innych wydawnictwach. Dodatkowo do organizowanych na terenie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu ekspozycji czasowych, drukowano foldery uprzednio przygotowywane przez pracowników merytorycznych i kuratorów organizowanych wystaw.

Zbiory i dokumentacja

W ramach współpracy z Miejskim, Powiatowym i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wystąpiono o wydanie zgody na przejęcie w depozyt, a następnie na własność Muzeum Archeologicznego zabytków archeologicznych pochodzących z badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez pracowników Muzeum, a także pozyskanych z innych instytucji oraz darów od osób prywatnych. Wojewódzki Wielkopolski Konserwator Zabytków przekazał w depozyt oraz na własność Muzeum zabytki z Łądu nad Wartą, Gołęczewa, Stobnicy, oraz toporek z poroża z Nowego Miasta n. Wartą. Z terenu powiatu poznańskiego przekazane zostały między innymi: brązowa siekierka z tulejką z Dymaczewa

Nowego, brązowa siekierka z podniesionymi brzegami z Uzarzewa, fragmenty ceramiki z Dąbrowy, Dopiewca i Pierzchna oraz zabytki z Gołęczewa. Z terenu miasta Poznania, Miejski Konserwator Zabytków przekazał w depozyt i na własność materiały pochodzące z badań prowadzonych przy ul. Szkolnej 8-12 w Poznaniu. Dodatkowo sporządzono 282 promesy na przyjęcie materiałów z badań archeologicznych prowadzonych na terenie województwa wielkopolskiego.

Do Księgi Ruchu Muzealiów w roku 2019 wpisano 1154 numery, zarówno dla zabytków wypożyczanych z Muzeum, jak i dla Muzeum. Ponadto do Księgi Inwentarzowej Depozytów dodano 2 numery inwentarza, a Księga Inwentarzowa zyskała 75 nowych wpisów. W ramach działalności dokumentacyjnej kontynuowano inwentaryzowanie zbiorów w księgach inwentarzowych Regionalnej Składnicy Materiałów Archeologicznych, uzupełnianie danych w księgach inwentarzowych i katalogu naukowym, poddano także weryfikacji spis z natury z bazą danych inwentarza katalogu w programie MuzArp oraz sporządzono raport końcowy skontrum w magazynie kultury lużyckiej. Przeprowadzono kontrolę zgodności wpisów dokumentacji ewidencyjnej ze stanem faktycznym zbiorów zabytków znajdujących się w magazynie muzealiów młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich.

W ramach katalogowania zbiorów sprawdzano i uzupełniano karty katalogowe zabytków, wykonano także 104 karty rejestracyjne stanowisk z lat 2018-2019, dodano nowe karty i uzupełniono dane w programie MuzArp. Dodatkowo wykonano 404 karty katalogowe dla zabytków z Wartosławia oraz Starego Rynku w Poznaniu. Kontynuowano także katalogowanie materiałów pochodzących z badań w Kadero i 4 Katarakty Nilu w Sudanie oraz opracowywanie kart katalogowych i opisy zabytków z Baganarti. W magazynach Działu Archeologii Wielkopolski oraz Archeologii Historycznej porządkowano i przepakowywano zbiory, uzupełniano dane w kartotece. Dział Głównego Inwentaryzatora Muzealiów sprawował opiekę nad zabytkami znajdującymi się w Skarbcu Muzeum oraz Regionalnej Składnicy Materiałów Archeologicznych.

W pracowni plastycznej wykonano dokumentację rysunkową zabytków metalowych z Łotwy,

przedmiotów metalowych oraz naczyń i fragmentów ceramiki z Wartosławia, a także zabytków ze zbiorów Muzeum. Dodatkowo wykonano opracowanie graficzne archiwalnej dokumentacji na potrzeby projektu: *Dąbrówka koło Poznania – od warowni z czasów plemiennych do średniowiecznej siedziby rycerskiej*.

W pracowni fotograficznej wykonano dokumentację fotograficzną wystaw, konferencji oraz imprez, takich jak Noc Muzeów oraz Festiwal Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie. Wykonano również dokumentację fotograficzną zabytków do wystaw, kart katalogowych oraz w ramach kilku projektów wydawniczych. Dodatkowo dokonano montażu filmu na wystawę *Tu powstała Polska*.

W Dziale Konserwacji Zabytków prowadzono kompleksowe prace konserwatorskie przy 291 obiektach wykonanych z metalu, kości i rogu, ceramiki, drewna i kamienia. Przygotowano dokumentację fotograficzną wszystkich obiektów konserwowanych i opiniowanych do wypożyczeń, dokonano przeglądu obiektów znajdujących się na ekspozycjach stałych, oraz obiektów wypożyczanych oraz zwracanych po wypożyczeniu.

W Dziale Dokumentacji i Informacji Naukowej przyjmowano i rejestrowano bieżącą dokumentację, klasyfikowano, opisywano i wprowadzano do bazy danych dokumenty, a także skanowano dokumentację archiwalną i zdjęcia (1852 sztuk) i udostępniano zbiory. Założono także nowe teczki dla 3 miejscowości.

W 2019 roku zbiory Biblioteki Naukowej powiększyły się o łącznie o 644 pozycje pozyskanych głównie dzięki wymianie, z czego 233 stanowiły czasopisma, a 411 książki.

Rezerwat Archeologiczny „Genius loci”

Rezerwat Archeologiczny „Genius loci”, otwarty w 2012 roku, działa w ramach struktur Muzeum Archeologicznego. Mieści się on przy ul. Posadzego na Ostrowie Tumskim, a jego główną część ekspozycyjną stanowią reliktory wału grodu wczesnośredniowiecznego z końca X wieku oraz pozostałości kamiennie-ceglanych fundamentów muru obwodowego, otaczającego wyspę od początku XVI w. do przełomu XVIII/XIX wieku. Dodatkowo w 2016 roku uruchomiono stałą ekspozycję „Pokolenie

966 – świt wielkich przemian”, przygotowaną w ramach obchodów 1050-lecia chrztu Polski.

W 2019 roku zaprezentowano w Rezerwacie 7 wystaw czasowych. Ekspozycja „Śladami Błasku Christianitatis” (kuratorzy: dr A. Stempin, dr P. Bleja) była połączeniem wystawy posterowej z pracami artystów zaangażowanych w cykl „Akademia Genius loci”. „Punkty wypunktowane” (kurator mgr K. Bronowska) prezentowała z kolei prace studentów Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu. Wystawa „Drewno w architekturze krajobrazu miasteczek staropolskich” (kuratorzy dr hab. inż. R. Berek, mgr A. Połuboczek) przedstawiała prace studentów Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej na temat drewnianych budowli, natomiast ekspozycja „Kordoba, Akwizgran, Konstatynopol - śladami Geniusza” (kurator mgr K. Zisopulu-Bleja) była wystawą fotograficzną, zrealizowaną w ramach cyklu „Akademia Genius loci” – „Geniusz Europy”. Ekspozycja „Pomiędzy Katedrą a Farą. Czasy Biskupa Jana Lubrańskiego” (kurator mgr M. Sikora) została zorganizowana z okazji obchodów 500-lecia Akademii Lubranscianum i prezentowała zabytki oraz planse związane z tym zagadnieniem. Tematem wystawy „Słowiański zielnik” (kurator mgr K. Bronowska) były relacje między człowiekiem a światem roślinnym, ukazane za pomocą źródeł archeologicznych. Ostatnią z ekspozycji czasowych prezentowanych w roku 2019 była ekspozycja „Geniusz Europy” (kuratorzy mgr A. Stempin, dr P. Bleja), zrealizowana w ramach projektu „Geniusz Europy”. Wieńczyła ona cykl „Akademia Genius loci”. Sześć wystaw przygotowanych przez Rezerwat Archeologiczny „Genius loci”, gościło również w innych obiektach na terenie Polski.

Pracownicy Rezerwatu angażowali się również w działalność edukacyjną i popularyzatorską. W 2019 roku zorganizowano wiele wydarzeń edukacyjnych w ramach obchodów i przedsięwzięć miejskich, ogólnopolskich oraz w ramach działalności własnej, takich jak: „Ferie w Rezerwacie Genius loci”, „Otwarte Dni Funduszy Europejskich”, „Dzień Wolnej Sztuki”, „Poznań za ½ ceny”, „Noc Muzeów”,

„Dzień Dziecka”, „Festyn Rodzinny na Ostrowie Tumskim”, „Senioralia” oraz wiele innych. Dodatkowymi atrakcjami w okresie wakacyjnym były warsztaty dla dzieci połączone tematycznie z prezentowanymi wystawami oraz turnieje szachowe dla dzieci i dorosłych w ramach projektu „Geniusz Europy”.

W Rezerwacie zorganizowano także szereg wykładów naukowych i popularnonaukowych bezpośrednio związanych lub nawiązujących do tematyki znajdujących się tam wystaw stałych i czasowych, m.in. cykl „Geniusz Europy” obejmujący 13 spotkań zrealizowanych w ramach projektu „Akademia Genius loci”. Pracownicy Rezerwatu wygłosili również 6 wykładów gościnnych w innych instytucjach.

Program edukacyjny Rezerwatu obejmował Zwiedzanie Tematyczne (15 różnych zagadnień), które polegało na prowadzeniu zajęć dla grup zorganizowanych zarówno na terenie Rezerwatu, jak i Ostrowa Tumskiego i katedry poznańskiej. Poza tym jego pracownicy uczestniczyli w konferencjach naukowych, opracowywali materiały z badań wykopaliskowych, udzielali konsultacji w zakresie numizmatyki, prowadzili także lub uczestniczyli w badaniach wykopaliskowych i nadzorach archeologicznych.

W roku 2019 w ramach działalności naukowo-badawczej zrealizowano projekty „Dziedzictwo kulturowe – poszukiwanie nowoczesnych środków i metod konserwacji drewna zabytkowego”, „Tu się wszystko zaczęło – ekspozycja świadectw początków państwowości polskiej na Ostrowie Tumskim w Poznaniu” oraz „Akademia Genius loci. Geniusz Europy”, sfinalizowany publikacją „Geniusz Europy” pod red. Agnieszki Stempin.

Działalność administracyjno-gospodarcza.

W 2019 roku w Muzeum Archeologicznym zatrudnione były 84 osoby. Pracownicy Muzeum brali udział w różnego rodzaju warsztatach i szkoleniach mających na celu podniesienie ich kwalifikacji. Agnieszka Mączyńska uzyskała stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych, natomiast Marta Kalisz-Zielińska uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych.

ANEKS

Publikacje pracowników Muzeum
Archeologicznego w Poznaniu
w 2019 roku.

BRZOSTOWICZ MICHAŁ

2018 (uzupełnienia)

1. Problematyka zachodniosłowiańskich grodów plemiennych w świetle badań archeologicznych w dorzeczu dolnej Parsęty. *Slavia Antiqua* 59: 97-119.

CHŁODNICKI MAREK

2018 (uzupełnienia)

1. M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz. Tell el-Farkha. Archaeological fieldwork 2016-2017. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 27(1): 123-148.

2019

1. A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farkha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*, ss. 139. Poznań.
2. Geneza/ Genesis. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farkha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 9-14. Poznań.
3. 20 lat w Gazali/ 20 years in Ghazala. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farkha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 15-22. Poznań.
4. Prace terenowe/ Fieldworks. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farkha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 23-28. Poznań.
5. M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*, ss. 230. Poznań.
6. Wstęp/ Introduction. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 7-9. Poznań.

7. Khashm el-Girba, Sudan/ Khashm el-Girba, Sudan. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 67-68. Poznań.
8. Abu Hugar, Sudan/ Abu Hugar, Sudan. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 69-71. Poznań.
9. Mezolit i neolit Sudanu/ The Mesolithic and Neolithic of Sudan. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 145-150. Poznań.
10. Kadero, Sudan/ Kadero, Sudan. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 155-158. Poznań.
11. Basen Letti, Sudan/ Letti Basin, Sudan. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 159-162. Poznań.
12. M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz, Polish excavations at Tell el-Farkha (Ghazala) in the Nile Delta. Preliminary report 2014-2018. *Archeologia* 68: 81-154.
13. P. Osypiński, M. Osypińska, M. Chłodnicki, M. Kuc, P. Wiktorowicz, R. Ryndziejewicz, Affad 3.0/Cattle+. Field seasons 2017-2018 of the PalaeoAffad Project. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 28(2): 239-250

ĆWIEK ANDRZEJ

1. A. Ćwiek, M. Kaczanowicz, Misja Eremu. W: J. Czebreszuk, D. Żurkiewicz (red.), *Skarby czasu. Badania Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu*: 65-73. Poznań.

2. The Pyramid of the Theban Mountain. W: M. Bar-ta, J. Janak (red.), *Profane Landscapes, Sacred Spaces*: 1-17. Prague.

FELIS MAGDALENA

1. Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 2017 roku. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 54: 235 -248.

KALISZ-ZIELIŃSKA MARTA

1. Od fascynacji starożytnościami po samodzielną dyscyplinę naukową – początki archeologii. W: J. Dobosz, D. Konieczka-Śliwińska (red.), „*Powtórka przed...*” XIII Spotkania z historią dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych: 143-144. Poznań.
2. Tu powstała Polska – przez archeologię poznając historię swojego regionu. W: K. Sikorska (red.), *Poradnik metodyczny. Propozycje działań z zakresu edukacji i animacji kulturowej*, tom 2: 98-108. Poznań.

KRZYSZOWSKI ANDRZEJ

2018 (uzupełnienia)

1. A. Krzyszowski, S. Suchodolski, Monety i przybory kupieckie z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w miejscowości Sowinki (powiat poznański). *Wiadomości Numizmatyczne* 2018(1-2): 145-168.

2019

1. Ł. Kowalski, K. Adamczak, A. Garbacz-Klempka, P. Degryse, Z. Stos-Gale, M. Kozicka, A. Krzyszowski, W. Chudziak, A. Jedynak, Back to the Eneolithic: Exploring the Rudki type ornaments from Poland. *Archaeological and Anthropological Sciences* 2019 (11): 4355-4377.
2. Noże z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Sowinkach pod Poznaniem - ze studiów nad typologią i technikami kowalskimi. *Slavia Antiqua* 60: 183-228.
4. Brązowa figurka wołka z Niesłabina. *Śremski Notatnik Historyczny* 23: 37-45.
5. Badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku archeologicznym w Sowinkach k/Mosiny. *Śremski Notatnik Historyczny* 24: 41-48.
6. (red.), *Nekropola z późnej epoki brązu Wartosław-Biezdrowo-Zakrzewo* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 24). Poznań.

MĄCZYŃSKA AGNIESZKA

1. Prace studyjne i konserwacja/ Study works and conservation. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 29-35. Poznań.
2. Pieczęcie i znaki/ Seals and potmarks. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 69-72. Poznań.
3. Ceramika naczyniowa/ Pottery. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 75-81. Poznań.
4. Narzędzia kościane/ Bone implements. W: A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*: 111-113. Poznań.
5. Neolit na Zielonej Saharze/ The Neolithic in the Green Sahara. W: M. Chłodnicki, P. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 109-114. Poznań.
6. A. Mączyńska, M. Chłodnicki, K. M. Ciałowicz (red.), *Tell el-Farcha. 20 lat polskich wykopalisk/ Tell el-Farkha. 20 years of Polish excavations*. Poznań.
7. Geneza neolitycznej ceramiki dolnoegipskiej. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 55: 7-32.

POKLEWSKA-KOZIEŁŁ MAGDALENA

1. E. Pawlak, P. Pawlak, M. Poklewska-Koziełł, Historia badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w Dąbrówce nad Wiryńką. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wiryńką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 11-20. Poznań.
2. Przebieg i wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Dąbrówce. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wiryńką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 501-541. Poznań.

3. Charakterystyka ceramiki na stanowisku 1 w Dąbrówce. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 542-575. Poznań.
4. Pozostałe kategorie źródeł ruchomych na stanowisku 1 w Dąbrówce. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 597-625. Poznań.
5. Chronologia gródka na stanowisku 1 w Dąbrówce. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 649-651. Poznań.
6. Gródek na stanowisku 1 w Dąbrówce w świetle badań archeologicznych. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 652-656. Poznań.
4. Oaza Dachla/ Dakhleh Oasis. W: M. Chłodnicki, P.L. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 181-188. Poznań.
5. IV Katarakta Nilu, lewy brzeg rzeki, Sudan/ Fourth Nile Cataract, left side of the river, Sudan. W: M. Chłodnicki, P.L. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 189-196. Poznań.
6. Oaza Dachla/ Dakhleh Oasis. W: P. Chudzik (red.), *60 lat Stacji Badawczej w Kairze/ 60 years of the Research Centre in Cairo*: 50-57. Warszawa.
7. Ladies, Sandals and Giraffes. Four Decades of Rock Art Research by the Dakhleh Oasis Project. W: G. E. Bowen, C. Hope, Oxford (red.), *Oasis Papers 9. A Tribute to Anthony J. Mills after Forty Years of Research in Dakhleh Oasis*: 9-24. Oxford.
8. Seth on rocks: the rock art imagery in Dakhleh Oasis of the Pharaonic period. W: G. E. Bowen, C. Hope, Oxford (red.), *Oasis Papers 9. A Tribute to Anthony J. Mills after Forty Years of Research in Dakhleh Oasis*: 143-170. Oxford.
9. W Kotlinie Wielkiego Boga. O poznańskiej wyprawie w głąb algierskiej Sahary. *Archeologia Żywa* 2019(2): 74-81.
10. Kiedy deszcze zraszały pustynię... Archeologia wczesnego holocenu na obszarach wschodniej Sahary. *Archeologia Żywa* 2019(4): 44-53.

POLKOWSKI PAWEŁ

2018 (uzupełnienia)

1. P. Witkowski, P. L. Polkowski, Obrazowanie z przekształceniem odbicia. Charakterystyka i zastosowanie metody. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 54: 213-234.

2019

1. M. Chłodnicki, P. L. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*, ss. 230. Poznań.
2. Sztuka naskalna północno-wschodniej Afryki/ The rock art the north-eastern Africa. W: M. Chłodnicki, P.L. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 165-176. Poznań.
3. Tassili n'Ajjer, Algieria/ Tassili n'Ajjer, Algeria. W: M. Chłodnicki, P.L. Polkowski (red.), *Gdy Sahara była zielona. Polskie badania archeologiczne nad prehistorią Afryki Północnej/ When the Sahara was green Polish archaeological research on the prehistory of North Africa*: 177-180. Poznań.

PRZYBYŁ MACIEJ

1. Europejskie horyzonty Piastów wielkopolskich. W: A. Stempin, P. Bleja (red.), *Geniusz Europy*: 88-99. Poznań.

SIKORA MATEUSZ

1. M. Ignaczak, A. Sikorski, A. M. Sikora. Kolegiata pw. Św. Marii Magdaleny. W: J. Czebreszuk, D. Żurkiewicz (red.), *Skarby czasu. Badania Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu*: 137-143. Poznań.

STEMPIN AGNIESZKA

2018 (uzupełnienia)

1. The Early Piast Settlement on Ostrów Tumski

(Cathedral Island) in Poznań – the Popularisation of Heritage from the Standpoint of the Genius Loci Archaeological Reserve. *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 13: 2-30.

2019

1. (red.), *Geniusz Europy*, ss. 148. Poznań.
2. Szachy jako gra i metafora cywilizacji europejskiej. W: A. Stempin (red.), *Geniusz Europy*: 8-21. Poznań.
3. A. Stempin, M. Florek, Militaria średniowieczne ze Wzgórza Staromiejskiego w Sandomierzu. *Acta Militaria Mediaevalia* 15: 85-100.

STRÓŻYK MATEUSZ

1. *Pejzaż z kurhanami. Krajobraz funeralny społeczności kręgu kultur mogiłowych na pograniczu śląsko-wielkopolskim* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 23), ss. 196. Poznań.
2. M. Stróżyk, S. Matuszewski, J. Czebreszuk, M. Jaeger, A. Mądra-Bielewicz, Friction Ridge Impressions on Daub Fragments from the Early Bronze Age Settlement in Bruszczevo. *Anthropologie* 57(2): 215-225.
3. M. Jaeger, J. Niebieszczański, M. Stróżyk, The first cup marks from the territory of Poland and their archaeological context. *Praehistorische Zeitschrift* 94: 116-132.

SZMYT MARZENA

2018 (uzupełnienia)

1. Formy zagospodarowania terenu przez społeczności kultury amfor kulistych. W: P. Chachlikowski, A. Romańska (red.), *Przeszłość wpisana w kamień. Obrzędowe i siedliskowe formy użytkowania stanowisk 9 i 10 w Grabkowie na Kujawach* (= Studia i materiały do dziejów Kujaw, vol. 14): 224-231. Poznań.

2019

1. J. Czebreszuk, M. Szmyt, Bell Beakers domestic sites and houses in the Polish lands: Odra and Vistula Catchments. W: A. M. Gibson (red.), *Bell Beaker Settlement of Europe. The Bell Beaker phenomenon from a domestic perspective* (= Prehistoric Society Research Paper No. 9): 255-275. Oxford-Philadelphia.
2. H. Schroeder, A. Margaryan, M. Szmyt, B. Theuilot, P. Włodarczak, S. Rasmussen, S. Gopalakrishnan, A. Szczepanek, T. Konopka, T. Z. T. Jensen, B. Witkowska, S. Wilk, M. M. Przybyła,

Ł. Pospieszny, K.-G. Sjögren, Z. Belka, J. Olsen, K. Kristiansen, E. Willerslev, K. M. Frei, M. Sikora, N. N. Johannsen, M. E. Allentoft, Unraveling ancestry, kinship, and violence in a Late Neolithic mass grave. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 116(22): 10705-10710. DOI 10.1073/pnas.1820210116.

3. J. Czebreszuk, M. Szmyt, O Iwnie na nowo. Cmentarzysko z wczesnej epoki brązu w Iwnie, stan. 2 i kwestia kultury iwieńskiej. W: M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.), *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko* (= Archeologia Bimaris – Dyskusje 5): 17-37. Poznań.
4. J. Czebreszuk, M. Szmyt, J. Müller, M. Ławniczak, Late Neolithic and Early Bronze Age settlement archaeology on the Oder and Vistula Rivers in north-west Poland. W: H. Meller, S. Friederich, M. Küßner, H. Stäuble, R. Risch (red.), *Siedlungssarchäologie des Endneolithikums und der frühen Bronzezeit/ Late Neolithic and Early Bronze Age Settlement Archaeology* (= Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, vol. 20(2)): 807-821. Halle.
5. A. Kośko, M. Szmyt, Pottery of Pikutkowo Style and the Processes of the Eneolithisation of “Megalithic Cultures” in the 4th Millennium BC. *Archaeologia Polona* 57: DOI: 10.23858/APa57.2019.004
6. M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowisko 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25), ss. 704. Poznań.
7. T. Goslar, M. Szmyt, Datowania radiowęglowe zespołu osadniczego w Dąbrówce na stanowisku 2 oraz w jego otoczeniu. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowiska 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 25): 473-477. Poznań.
8. Mobility and its Consequences for Settlement Patterns in Archaeological Theory and Practice. W: V. I. Molodin, L. N. Mylnikova (red.), *Мобильность и миграция: концепции, методы,*

- результаты: материалы V Международного симпозиума «Мобильность и миграция: концепции, методы, результаты. Денисова пещера (Алтай, Россия), 19–24 августа 2019 г./ Mobility and Migration: Concepts, Methods, Results. Materials of the V International Symposium „Mobility and Migration: Concepts, Methods, Results”, Denisova Cave (Altai, Russia), 19–24 August 2019, Novosibirsk 2019: 303–314. Novosibirsk. DOI: 10.17746/0301-5.2019.303-314.
9. Osadnictwo ludności kultury amfor kulistych/ Globular Amphora Culture occupation. W: J. Pyzel (red.), *Ludwinowo 7. Osada neolityczna na Kujawach/ Ludwinowo 7. Neolithic settlement in Kuyavia* (= Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne 7): 175–180. Gdańsk–Pętkowice. DOI: 10.33547/ODA-SAH.08.Lud.
 10. J. Czebreszuk, M. Szmyt, Osadnictwo z III i II tys. przed Chr. na stanowiskach I i 24 w Głuchowie, woj. wielkopolskie. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 55: 103–147.
 2. J. Kabaciński, M. Winiarska-Kabacińska, Wykorzystanie krzemienia. W: M. Szmyt (red.), *Mrowino, stanowisko 3. Późny neolit nad środkową Wartą* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 22): 345–439. Poznań.
 3. M. Masojć, J. Szykalski, B. Gunchinsuren, D. Odsuren, M. Winiarska-Kabacińska, M. Szmit, A Levalloisian jasper cache from the Arts Bogdyn Nuruu massif in the Gobi Altai Mountains, southern Mongolia. *Comptes Rendus Palevol* 18(4): 479–491. DOI: 10.1016/j.crpv.2019.02.003.
 4. T. Boroń, M. Winiarska-Kabacińska, A. Sołodko, Rydno IV/47. Organizacja przestrzenna obozowisk w krzemienicy kultury janisławickiej w świetle badań funkcjonalnych, składek oraz planigrafii znalezisk archeologicznych/ Rydno IV/47. Spatial organization of campsites at a flint concentration area of Janisławice Culture in the light of functional studies, refittings and planigraphy of archaeological finds. *Archeologia Polski* 64: 73–125.
 5. Analiza funkcjonalna zespołów krzemienych z Regionu Wojnowa. W: M. Kobusiewicz (red.), *Region Wojnowo: Arkadia łowców i zbieraczy*: 495–525. Poznań.
 6. J. Kabaciński, M. Winiarska-Kabacińska, Wytwórczość krzemieniana społeczności neolitycznych na stanowisku 7 w Ludwinowie/Lithic production of Neolithic communities at Ludwinowo site 7. W: J. Pyzel (red.), *Ludwinowo, stanowisko 7. Osada neolityczna na Kujawach/ Ludwinowo, site 7. Neolithic settlement in Kuyavia*: 185–227. Gdańsk–Pętkowice.

WALKIEWICZ BOGDAN

1. Fajki gliniane jednorodne. W: A. B. Kowalska (red.), *Civitas et Urbs Szczecin od średniowiecza do współczesności Kwartal I*, tom 1: 109–112. Szczecin.

WINIARSKA-KABACIŃSKA MAŁGORZATA 2018 (uzupełnienia)

1. T. Boroń, M. Winiarska-Kabacińska, A. Sołodko. Rydno VI/60. Wspecjalizowane obozowisko społeczności mezolitycznej kultury janisławickiej. *Archeologia Polski* 63: 29–46.
2. Analiza traseologiczna wybranych zabytków z bursztynu, krzemienia, kamienia i kości. W: D. Król (red.), *Zespół osadniczy z epoki kamienia – Rzucewo, gmina Puck, stanowisko 1* (= Fontes Commentationesque ad Res Gestas Gedani et Pomeraniae, tom 7): 186–200. Gdańsk.

2019

1. I. Zagorska, M. Winiarska-Kabacińska, A first glimpse of the organisation of space in the Late Palaeolithic of Latvia. W: B. V. Eriksen, E. Rensink, S. Harris (red.), *The Final Palaeolithic of Northern Eurasia Proceedings of the Amersfoort, Schleswig and Burgos UISPP Commission Meetings*: 329–343.

ŻURKIEWICZ DANUTA

1. J. Czebreszuk, D. Żurkiewicz (red.), *Skarby czasu. Badania Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu*, ss. 143. Poznań.
2. A. Koško, D. Żurkiewicz, Cmentarzyska kultury jamowej nad środkowym Dniestrem. W: J. Czebreszuk, D. Żurkiewicz (red.), *Skarby czasu. Badania Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu*: 37–43. Poznań.
3. Depozyt naczyń kultury pucharów lejkowatych z Karczyna/ Witowy, stanowisko 21/22, pow. inowrocławski. W: M. Szmyt, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Chachlikowski, P. Makarowicz

(red.), *VIR BIMARIS. Od kujawskiego macez-
nika do stepów nadczarnomorskich. Studia z
dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego*

ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško
(= *Archeologia Bimaris – Dyskusje 5*): 155-174.
Poznań

Autor/Author:

mgr Olga Adamczyk, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
ul. Wodna 27, 61-781 Poznań,
olga.adamczyk@muzarp.poznan.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2985-1354>